

Μελέτη

Ο Θεσμός της αποζημίωσης καταδικασθέντων ή (προσωρινά) κρατηθέντων που μετέπειτα αιθωάθηκαν

Η Λυδία Λίθος του Δικαιοκρατικού μας Συστήματος*

**Nέστορα E. Κουράκη
Καθηγητή της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών**

1. Όπως ορθά διδάσκεται, κατά τη σύγχρονη εποχή και μέσα στο πλαίσιο των αντιλήψεων για το Κράτος Δικαίου, το ποινικό (ουσιαστικό και δικονομικό) δίκαιο, πέρα από την παραδοσιακή λειτουργία του για προστασία των αξιών και των εννόμων αγαθών, έχει και μιαν άλλη, αντίρροπη λειτουργία: την προστασία του πολίτη απέναντι στις υπερβάσεις του ποινικού μηχανισμού (βλ. ιδίως τις βιβλ. παραπομπές εις: N.E. Κουράκη, Εισαγωγικές Παρατηρήσεις στα άρθρα 50-78, Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Αθήνα: Αφοί Σάκκουλα, 1993, αρ. 12, σελ. 20). Η ουσία αυτής της (δεύτερης) λειτουργίας συνίσταται στο γεγονός ότι μέσα από τις τυποποιήσεις του ποινικού φαινομένου ο πολίτης μπορεί να γνωρίζει με ακρίβεια τι αν κάνει θα τιμωρηθεί και πόσο θα τιμωρηθεί γι' αυτό που κάνει, ενώ συνάμα μέσα από τις εγγυήσεις της ποινικής δικονομίας διασφαλίζεται η θέση του ως κατηγο-

* Προδημοσίευση από τον υπό έκδοση Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Γεώργιο - Αλέξανδρο Μαγκάκη. Η εργασία αυτή παρουσιάσθηκε και συζητήθηκε στην Εταιρεία Δικαστικών Μελετών την 21.1.1998 και την 5.2.1998. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται και από τη θέση αυτή προς τον Πρόεδρο και τα παρευρεθέντα μέλη της για τη γόνιμη συζήτηση και τις πολύτιμες επισημάνσεις τους.

ρουμένου. Όμως η χαρακτηριστικότερη αποκρυστάλλωση αυτής της προστατευτικής για τον πολίτη λειτουργίας του ποινικού δικαίου είναι αναμφισβήτητη ο θεσμός της αποζημίωσης όσων καταδικάζονται ή κρατούνται (προσωρινά) και στη συνέχεια αθωώνονται. Πράγματι, με τον ενλόγω θεσμό επανορθώνεται η προσβολή ενός υπέρτατου ατομικού αγαθού, της προσωπικής ελευθερίας, και μάλιστα όταν η προσβολή αυτή γίνεται από το ίδιο το Κράτος, κατά την απονομή της δικαιοσύνης (Π. Παπαδάτου, *Η αποζημίωση των θυμάτων του εγκλήματος από την Πολιτεία*, Αθήνα: A.N. Σάκκουλας, 1981, σελ. 45). Όπως άλλωστε επισημάνθηκε εύστοχα (Δ.Α. Βαρελάς στο NoB 35: 1987, 849), «απονομή δικαιοσύνης δεν σημαίνει τελικά "μόνο" το να τιμωρούνται οι αποδεδειγμένα δράστες των πάσης φύσεως εγκλημάτων, αλλά, εκτός απ' αυτό, σημαίνει και την ικανοποίηση –ηθική και υλική– του πολίτη εκείνου που σύρθηκε στα δικαστήρια, διασύρθηκε χωρίς τελικά να είναι υπαίτιος και, πάνω απ' όλα, στερήθηκε του υπέρτατου αγαθού της προσωπικής ελευθερίας». Επομένως η δικαιολογητική βάση του ενλόγω θεσμού εντάσσεται στην ευρύτερη τάση της εποχής μας να παρέχεται αποζημίωση για προσβολές εννόμων αγαθών που προέρχονται από πηγές κινδύνων για τις οποίες ο προσβαλλόμενος δεν έχει την πρωταρχική ευθύνη (αντικειμενικοποίηση της ευθύνης, ιδίως όταν πρόκειται για περιπτώσεις εξωδικαιοπρακτικής ευθύνης), έτσι ώστε να προωθηθεί η αξία της κοινωνικής δικαιοσύνης και, γενικότερα, ο περιορισμός της ανισότητας στην απόλαυση αυτών των εννόμων αγαθών (πρβλ. Πάνου Κ. Κορνηλάκη, *Η ευθύνη από διακινδύνευση*, Θεσσαλονίκη 1982, ιδίως σελ. 20, 35 και 38-39). Είναι, δε, προφανές, ότι ενόψει και του τεκμηρίου της αθωότητας (ά. 6 παρ. 2 Ευρ. Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου), η απόφαση του Δικαστηρίου προς εγκλεισμό ενός πολίτη στη φυλακή πρέπει να λαμβάνεται με εξαιρετική περίσκεψη και μόνο προς κάλυψη της ανάγκης για εξασφάλιση της δημόσιας τάξης και της κοινωνικής ευρυθμίας, κατά τα ειδικότερα κριτήρια του ά. 282 ΚΠΔ. Επιπλέον η απόφαση αυτή συνιστά για την έννομη τάξη ένα κίνδυνο («ρίσκο»), αφού ο εγκλεισμός ενδέχεται να αποδειχθεί στη συνέχεια αθώος σε πρώτο ή δεύτερο βαθμό. Η επιδίκαση επομένως μιας αποζημίωσης στον αθωούμενο αποτελεί επακόλουθο αυτού του κινδύνου, τον οποίο η Πολιτεία αναλαμβάνει για την εξασφάλιση ομαλής λειτουργίας της κοινωνικής ζωής (εγγυητική ευθύνη του Κράτους) (πρβλ. Chr. Rokofyllos, *Rapport sur la détention de personnes en attente de jugement*, Conseil de l' Europe, 3.6.1994, Doc. 7094, σελ. 3, 6, 14-15).

2. Βέβαια, ο τίτλος του σχετικού κεφαλαίου της ποινικής δικονομίας, όπου στεγάζεται αυτός ο θεσμός, δεν ανταποκρίνεται απολύτως στα πράγματα, αφού κάνει λόγο για αποζημίωση εκείνων που άδικα καταδικάσθηκαν ή κρατήθηκαν (προσωρινά). Προκαλείται δηλαδή έτσι η εντύπωση ότι οι εφαρμοστές του δικαίου στις περιπτώσεις αυτές αδικούν. Όμως η αδικία, το «αδι-

κείν» των αρχαίων Ελλήνων, προϋποθέτει μιαν ενσυνείδητη αντίθεση προς τις έννοιες του δικαίου και της δικαιοσύνης, ενώ στις υπό συζήτηση αποφάσεις για καταδίκη ή προσωρινή κράτηση πρόκειται συνήθως για σύννομες εκτιμήσεις ενός υπάρχοντος αποδεικτικού υλικού, το οποίο αργότερα φωτίζεται με νέα στοιχεία και κάτω από άλλες οπτικές γωνίες, ικανές να οδηγήσουν στην αθώωση του φερόμενου ως δράστη. Δεν πρόκειται επομένως κατ' ουσίαν για μιαν «άδικη» καταδίκη ή προσωρινή κράτηση (έστω και αν η έννοια «άδικο» έχει στο Ποινικό Δίκαιο κυρίως αντικειμενική διάσταση), αλλά μόνο για την αναγκαία συναγωγή συμπερασμάτων από ένα ενίοτε ανεπαρκές αποδεικτικό υλικό. Γι' αυτό και ορθότερο θα ήταν εδώ να αποφεύγονται οι αξιολογικές κρίσεις περί αδίκου και να γίνεται λόγος απλώς για αποζημίωση εκείνων που καταδικάσθηκαν ή κρατήθηκαν (προσωρινά) και στη συνέχεια αθωώθηκαν ή απηλλάγησαν.

3. Ισως η σημειολογική αυτή παρατήρηση ως προς το τι εντυπώσεις και παρανοήσεις δημιουργεί ο υπό συζήτηση θεσμός να εξηγεί εν μέρει και την απροθυμία των δικαστικών λειτουργών προς εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, αφού δύσκολα θα μπορούσε να προσάψει κανείς σε συναδέλφους του την κατηγορία ότι αδίκησαν κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους. Άλλωστε, μια τέτοια παραδοχή θα παρείχε υπό προϋποθέσεις στο Δημόσιο τη δυνατότητα να διεκδικήσει από τον συγκεκριμένο δικαστικό λειτουργό ακόμη και καταβολή σχετικής αποζημίωσης λόγω κακοδικίας, τούτο, δε, έστω και αν το ενδεχόμενο αυτό μπορεί να αποτραπεί, εφόσον στη σχετική απόφαση γίνει μνεία ότι η άδικη καταδίκη ή (προσωρινή) κράτηση δεν οφειλόταν σε παράνομη ενέργεια των δικαστών που την απήγγειλαν (βλ. κατωτ., παρ. 9). Περισσότερο όμως από την όποια τάση συναδελφικής αλληλεγγύης, η εν λόγω απροθυμία των δικαστικών ανάγεται, όπως πιστεύω, στην εύλογη διστακτικότητά τους να επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό με υπέρμετρες, ίσως, δαπάνες από απόζημιώσεις, αλλά και να ομολογήσουν κατά τρόπο πανηγυρικό ότι εκδίδονται από τα Δικαστήρια και αποφάσεις «άδικες», πράγμα που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι πλήγτει το κύρος της Δικαιοσύνης. Θεωρώ, ωστόσο, ότι θα ήταν συνεπέστερο με την ίδια την ουσία της Δικαιοσύνης και με την ορθή λειτουργία της να παραδεχθεί κανείς θαρραλέα ότι και οι δικαστικές αποφάσεις είναι έργο ανθρώπινο, στο οποίο κατ' ανάγκην εμφιλοχωρούν αν όχι σφάλματα, τουλάχιστον εκτιμήσεις που αποδεικνύονται εκ των υστέρων άστοχες και που συνήθως βασίζονται σ' ένα ανεπαρκές αποδεικτικό υλικό. Και ότι τις όποιες συνέπειες τέτοιων αποφάσεων δεν θα πρέπει να «πληρώνει» ο πολίτης, αλλά το Κράτος, έστω και με επιβάρυνση του προϋπολογισμού του, διότι διαφορετικά «η εσχάτη πλάνη γίνεται χείρων της πρώτης». Εάν πρυτανεύσει μια τέτοια αντίληψη, τότε ίσως το κύρος της Δικαιοσύνης απέναντι στους πολίτες να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο, με παράλλη-

λη ενδυνάμωση του αισθήματος ασφαλείας δικαίου του πολίτη και της σχέσης εμπιστοσύνης του προς το Κράτος. Και τούτο διότι η (ποινική) Δικαιοσύνη θα φανεί ότι εκπληρώνει στο ακέραιο και την άλλη σημαντική λειτουργία που προαναφέραμε, δηλαδή το καθήκον της για προστασία του πολίτη απέναντι στις υπερβάσεις του κρατικού μηχανισμού.

4. Θα πρέπει ωστόσο να ομολογηθεί ότι πέρα από την όποια απροθυμία των δικαστικών λειτουργών για εφαρμογή του θεσμού, εκείνο που αποτελεί την πραγματική τροχοπέδη επιδίκασης αποζημιώσεων σε πολίτες που μετέπειτα αθωώνονται είναι ο ίδιος ο νόμος. Πρόκειται για διατάξεις που θεσπίσθηκαν για πρώτη φορά από την Κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου το 1931 (ν. 4915/31 - ΦΕΚ Α' 116/2.5.1931), επί τη βάσει αντίστοιχων γερμανικών προτύπων του 1898 και του 1904, και που παρέμειναν σχεδόν αναλλοίωτες σε ισχύ μέχρι σήμερα (ά. 533-545 ΚΠΔ). Η υπό συζήτηση νομοθεσία απηχεί επομένως αντιλήψεις των αρχών του αιώνα μας, που πολύ δύσκολα συμβιβάζονται με τις σύγχρονες μεταπολεμικές ιδέες για Κράτος Δικαίου και Δικαιώματα του Ανθρώπου. Το ίδιο το δικαίωμα για αποζημίωση των καταδικασθέντων ή (προσωρινά) κρατηθέντων που μετέπειτα αθωώθηκαν τίθεται κάτω από τόσες πολλές προϋποθέσεις και περιορισμούς, ώστε να εμφανίζεται τελικά περισσότερο ως μία παραχώρηση του Κράτους σε κάποιους πολίτες, παρά ως η αναγνώριση ενός θεμελιώδους ατομικού δικαιώματος και μιας αντίστοιχης νομικής υποχρέωσης του Κράτους προς τους πολίτες του. Θα ήταν ίσως περιττό να γίνει εδώ μια διεξοδική παρουσίαση των σχετικών διατάξεων, αφού τούτο έχει επιχειρηθεί ήδη με επιτυχία από έγκριτους νομικούς όπως ο Μπουρόπουλος, ο Στάικος, ο Ζησιάδης, ο Γάφος, ο Βουγιούκας και, πιο πρόσφατα, ο Καρράς και ο Δαλακούρας. Αρκεί ωστόσο να υπομνησθούν οι θασικότερες ρυθμίσεις των σχετικών διατάξεων, ώστε να φανούν τα ασφυκτικά περιθώρια στα οποία αφήνει ο νομοθέτης να κινηθούν οι εφαρμοστές του δικαίου αλλά, κατ' επέκταση, και οι προσβαλλόμενοι στα δικαιώματά τους πολίτες.

5. Από την πλευρά των προϋποθέσεων για χορήγηση της αποζημίωσης, τα πρόσωπα που έχουν δικαίωμα για αποζημίωση σύμφωνα με τα άρθρα 533 επ. ΚΠΔ είναι οι καταδικασθέντες ή / και οι (προσωρινά) κρατηθέντες. Ειδικότερα, οι δικαιούχοι εντάσσονται σε τρεις κατηγορίες (πρβλ. Αρ. I. Μάνεση, Συνταγματικά Δικαιώματα, τ. α', Ατομικές Ελευθερίες, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 1981³, σελ. 209 - 210, και ά. 533 ΠΚ): (α) οι προφυλακισθέντες (προσωρινά κρατηθέντες), που αθωώθηκαν με βούλευμα ή απόφαση δικαστηρίου, (β) οι φυλακισθέντες (κρατηθέντες) με καταδικαστική απόφαση, η οποία εξαφανίσθηκε έπειτα, συνεπεία ενδίκου ή οιονεί ενδίκου μέσου που ασκήθηκε, θεωρούμενοι και αυτοί ως προσωρινά κρατηθέντες, και (γ) οι καταδικασθέντες, που αθωώθηκαν με δικαστική απόφαση ύστερα από επανάληψη της

διαδικασίας ή τιμωρήθηκαν σε ποινή μικρότερης διάρκειας, εξέτισαν όμως το σύνολο ή μέρος της ποινής που είχε αρχικά επιβληθεί. Στους ανωτέρω υπάγονται και εκείνοι που απηλλάγησαν, διότι τέλεσαν την πράξη σε κατάσταση που κατά τον ΠΚ απέκλειε την επιβολή ποινής, άρα, κατά μία άποψη, και για λόγους εξάλειψης του αξιοποίοντος, όπως έμπρακτη μετάνοια, παραγραφή και αμνηστία (*I.B.Ζησιάδης, Ποιν. Δικονομία, τ. Γ', Θεσσαλονίκη: Αντ. Σάκκουλα, 1977³, σελ. 405 και σημ. 108*). Σημειώνεται ότι εκτός από τους ανωτέρω, αποζημίωση με τις ίδιες προϋποθέσεις έχουν και εκείνοι απέναντι των οποίων ο καταδικασθείς ή προσωρινά κρατηθείς είναι υποχρεωμένος σε παροχή διατροφής (ά. 534, 540 παρ. 1 εδ. γ' και 539 παρ. 1 εδ. δ' ΚΠΔ). Εντούτοις στις παραπάνω αυτονόητες θετικές προϋποθέσεις για χορήγηση αποζημίωσης προστίθενται και ορισμένες άλλες (αρνητικές), που καθιστούν το θεσμό άκρως προβληματικό και δυσεφάρμοστο. Έτσι, και για τις τρεις κατηγορίες (καταδικασθέντων, κρατηθέντων και προσωρινά κρατηθέντων) προβλέπεται ότι δεν αρκεί να αθωωθούν, αλλ' ότι πρέπει ειδικότερα από την ποινική διαδικασία είτε να μην αποδείχθηκε η τέλεση της πράξης για την οποία καταδικάσθηκαν ή κρατήθηκαν (προσωρινά) (απόλυτη αθώωση), είτε να μην αποδείχθηκε ότι τουλάχιστον υπήρχε κάποια βάσιμη ένδειξη γι' αυτό (ά. 533 παρ. 1, 2 ΚΠΔ). Ο περιορισμός αυτός στο δικαίωμα της αποζημίωσης θα μπορούσε ενδεχομένως να εξηγηθεί με τη σκέψη, ότι δεν χρειάζεται να δοθεί αποζημίωση σε κάποιον, όταν αυτός συνέτεινε με τη συμπεριφορά του στο να καταδικασθεί ή να κρατηθεί. (προσωρινά) ή όταν, εν πάσῃ περιπτώσει, τα κρατικά όργανα παρασύρθηκαν στις αποφάσεις τους λόγω των «βασίμων ενδείξεων» που είχαν τότε διαθέσιμες. Είναι όμως προφανές ότι τέτοιες «βάσιμες ενδείξεις» υπάρχουν πάντοτε για να φθάσει ένας δικαστικός λειτουργός στην καταδίκη ή την προσωρινή κράτηση ενός πολίτη, αφού διαφορετικά η ενλόγω καταδίκη ή προσωρινή κράτηση θα εμφανιζόταν ως αθεμελίωτη και καταχρηστική. Όπως ορθά τόνισε ο *Παπαδάτος* στις σχετικές αναπτύξεις του (ανωτ., σελ. 4), «οι δικαστικοί λειτουργοί ασκούν με σοβαρότητα και επίγνωση της ευθύνης τους το λειτουργημά τους και δεν καταδικάζουν ή προφυλακίζουν τόσο επιπλαία ένα κατηγορούμενο, χωρίς να υπάρχει κάποια βάσιμη ένδειξη εις βάρος του». Επίσης και ο *Θεοχάρης Δαλακούρας* (Κριτικές παρατηρήσεις στο θεσμό της αποζημίωσης των άδικα καταδικασθέντων ή προσωρινά καταδικασθέντων, Αρμενόπουλος - Επιστημονική Επετηρίδα, 9:1988, 71-97:75) επισημαίνει ότι κατά το νόμο και τη λογική, «αν δεν υπάρχει βάσιμη ένδειξη ενοχής, δεν μπορεί να κατηγορηθεί κανείς, πολύ περισσότερο δε δεν μπορεί να καταδικαστεί». Και ναι μεν παλαιότερα η προϋπόθεση αυτή περί βασίμων ενδείξεων δικαιολογούνταν, αφού έως το 1981 αρκούσε η συνδρομή «σοβαρών υπονοιών ενοχής» (που αποτελούν ασφαλώς κάτι λιγότερο σε ένταση από τις βάσιμες ενδείξεις) για να διαταχθεί η προφυλάκιση/προσωρινή κράτηση ενός κατηγορουμένου (πρβλ. *N. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις Έννοιες της*

Ποινικής Δίκης, Αθήνα: A.N. Σάκκουλας, 1994², σελ. 281 και σημ. 117). Σήμερα όμως, οπότε «βάσιμες ενδείξεις» και «σοβαρές ενδείξεις» κατ' α. 282 παρ. 1 ΚΠΔ περίπου ταυτίζονται, γίνεται σαφές ότι η πιθανότητα ενός προσωρινά κρατηθέντος και μετέπειτα αθωωθέντος να αποζημιώθει, ουσιαστικά μηδενίζεται, ενώ το ίδιο συμβαίνει και με όσους παραπέμπονται να δικασθούν (ά. 310 παρ. 1 εδ. α' και 313 ΚΠΔ). Εξάλλου, με αφορμή αυτή την προϋπόθεση πολλοί συγγραφείς αλλά και εφαρμοστές του νόμου κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι το σχετικό δικαίωμα για αποζημίωση αποκλείεται όταν ο κατηγορούμενος αθωώνεται «λόγω αμφιθολιών» (*in dubio pro reo*) (βλ. βιβλ. παραπομπές εις: Θ. Δαλακούρα, δ.π.: 75-76, 79 –πρβλ. Εφθεσ 540/1995, Ποιν Χρ ΜΕ' 1995, 488). Παραγνωρίζεται όμως σε αυτές τις περιπτώσεις το γεγονός ότι με τέτοιες ερμηνείες ένας πολίτης υφίσταται τις ταλαιπωρίες μιας καταδίκης ή μιας (προσωρινής) κράτησης και ότι ενώ τελικά αναγνωρίζεται από το Δικαστήριο η αθωότητά του και οι αρχικές «βάσιμες ενδείξεις» αποδεικνύονται απατηλές, ωστόσο το επίσημο Κράτος ούτε χρηματική επανόρθωση του επιδικάζει, αλλ' ούτε καν του ζητεί συγγνώμη για τις ταλαιπωρίες, τα οικονομικά προβλήματα και τον κοινωνικό διασυρμό που προκλήθηκαν έτσι. Ούτε, βέβαια, μπορεί κανείς να κάνει λόγο εδώ για ερμηνείες υπέρ του εγκληματία και εις βάρος άλλων προτεραιοτήτων της κοινωνίας μας, όπως είναι η προάσπιση των συμφερόντων του θύματος μιας εγκληματικής ενέργειας, αφού αυτός που καταδικάζεται ή κρατείται (προσωρινά) και αθωώνεται αργότερα δεν μπορεί να θεωρηθεί κατά το δίκαιο μας ως «εγκληματίας».

6. Στο ίδιο περιοριστικό πνεύμα κινείται και μία άλλη προϋπόθεση, που φαλκιδεύει και αυτή με τη σειρά της το δικαίωμα των καταδικασθέντων και (προσωρινά) κρατηθέντων για αποζημίωση. Πρόκειται για τη διάταξη κατά την οποία δεν υπάρχει δικαίωμα για αποζημίωση αν ο φερόμενος ως δράστης «έγινε από πρόθεση ή βαριά αμέλεια παραίτιος της καταδίκης ή της προσωρινής κράτησης» (ά. 535 παρ. 1 ΚΠΔ), αν δηλ., κατά την ερμηνεία που δίδεται στη διάταξη αυτή, ο συγκεκριμένος κατηγορούμενος συνέβαλε με τη συμπεριφορά του στην επέλευση του εις βάρος του αποτελέσματος, είτε επιδιώκοντάς το ή αποδεχόμενος την ενλόγω επέλευσή του ως ενδεχόμενη ή αναγκαία (π.χ. ψευδής ομολογία), είτε εμφανίζοντας μιαν ιδιαίτερα μεγάλη ή ασυνήθιστα σοβαρή απόκλιση από τη συμπεριφορά του μέσου επιμελούς ανθρώπου – πρβλ. ΜΠρΠειρ 190/1988, ΕΕμπΔ 39, 612. Ως προς την περίπτωση του παραίτιου κατηγορουμένου από δόλο πιστεύω ότι δικαιολογείται, πράγματι, η επιφυλακτικότητα του νομοθέτη προς αναγνώριση δικαιώματος για αποζημίωση, αφού εδώ ο ίδιος ο κατηγορούμενος αποδέχεται, κατά κάποιο τρόπο, τις δυσμενείς γι' αυτόν συνέπειες, έτσι ώστε η μετέπειτα διεκδίκηση αποζημίωσης εκ μέρους του να εμφανίζεται ως καταχρηστική-αντιφατική συμπεριφορά (*venire contra factum proprium*). Δεν μπορεί όμως να λεχθεί το ίδιο και για

την περίπτωση της *βαριάς αμέλειας*, αφού η ξαφνική εμπλοκή του αθώου πολίτη με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης θα μπορούσε αναμφίβολα να δικαιολογήσει καταστάσεις πανικού και άστοχες ή αδέξιες εκ μέρους του ενέργειες προς απόσειση των εναντίον του κατηγοριών. Άλλωστε, κατά τις σύγχρονες δικαιοκρατικές αντιλήψεις ο κατηγορούμενος δικαιούται, προκειμένου να υπερασπίσει τον εαυτό του, ακόμη και να ψεύδεται, αρκεί βέβαια να μην επιρρίπτει την ευθύνη, με τα όσα θα πει, σε άλλον και να μη τον δυσφήμει ή εξυθρίζει (θλ. π.χ. ΠλημΑθ 5148/1981, ΠοινΧρ ΑΒ' 1982, 436, πρβλ. N. Ανδρουλάκη, ό.π., σελ. 64, και Αργ. Καρρά, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, Αθήνα: A.N. Σάκκουλας, 1998², σελ. 412). Υπό το πρίσμα αυτό, πολλές παλαιότερες αποφάσεις της νομολογίας μας, που αξιολογούσαν ως *βαρέως αμελή* τη συμπεριφορά κατηγορουμένου επειδή αυτός π.χ. δεν προσκόμισε και δεν επικαλέσθηκε έγγραφα και άλλα στοιχεία που αποδείκνυαν την αθωότητά του (ΣυμβΑΠ 3/1963, ΠοινΧρ ΙΓ' 1963, 159, ΣυμβΑΠ 202/1963, αυτόθι ΙΓ' 1963, 435, ΣυμβΑΠ 495/1967, ΠοινΧρ ΙΗ' 1968, 35), φαίνονται σήμερα, ενόψει και του δικαιώματος σιωπής του κατηγορουμένου (πρβλ. για το δικαίωμα αυτό N. Ανδρουλάκη, ό.π., σελ. 63, και Αργ. Καρρά, ό.π., σελ. 410) ότι δεν ικανοποιούν το αίσθημα του δικαίου. Εξάλλου και κατά τον ίδιο τον υπό συζήτηση νόμο (ά. 535 παρ. 1 εδ. 6' ΚΠΔ), «δεν θεωρείται ότι υπάρχει *βαριά αμέλεια*, αν “εκείνος που καταδικάσθηκε τή κρατήθηκε (προσωρινά)” δεν άσκησε ένδικο μέσο ή δεν πρότεινε ή δεν έφερε μάρτυρες για την υπεράσπισή του».

7. Επιφυλάξεις ως προς το δικαιοκρατικό τους χαρακτήρα δημιουργούν και οι ρυθμίσεις του ά. 535 παρ. 2 ΚΠΔ, όπου ειδικά για τους προσωρινά κρατούμενους το δικαίωμα αποζημίωσης μπορεί (δυνητικά) να μην αναγνωρισθεί εφόσον συντρέξουν στο πρόσωπό τους κάποιες περιστάσεις που συνιστούν κάτι σαν «*τεκμήριο επικινδυνότητας*» (έτσι Παπαδάτος, ό.π., σελ. 48). Μεταξύ των περιστάσεων αυτών συγκαταλέγονται π.χ. το κατά πόσον η πράξη για την οποία έγινε η ανάκριση είναι «πολύ ανέντιμη ή ανήθικη», το αν εκείνος που κρατήθηκε προσωρινά προετοιμαζόταν να εκτελέσει αξιόποινη πράξη ή είχε καταδικασθεί πρωτύτερα σε ποινή κάθειρξης και δεν είχε περάσει τριετία από την έκτισή της κ.λπ. Είναι προφανές ότι με όλες αυτές τις αρνητικές προϋποθέσεις αναγνωρίζονται τελικά νομικές συνέπειες σε εντελώς ρευστούς θητικούς κανόνες, όπως οι αόριστες έννοιες «*μεγάλη ανεντιμότητα* και *ανηθικότητα*», και δημιουργείται επιπλέον η εντύπωση ότι το έργο της ανάκρισης, κατά παραβίαση του τεκμηρίου της αθωότητας, μπορεί να εστιάζεται προπάντων σε συγκεκριμένες κατηγορίες υπόπτων που είχαν την ατυχία και παλαιότερα να απασχολήσουν την ποινική δικαιοσύνη (έστω και για αξιόποινες πράξεις μη συναφείς προς εκείνες που φέρονται ότι τέλεσαν τώρα). Τέλος, με τις ρυθμίσεις αυτές παρεμποδίζονται οι τυχόν προσπάθειες αυτών

των ανθρώπων, με το όποιο βεβαρημένο ποινικό τους παρελθόν, να επανενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο.

8. Πέρα όμως από τις ασφυκτικά φαλκιδευτικές και απαρχαιωμένες προϋποθέσεις για χορήγηση αποζημίωσης σε μετέπειτα αθωωθέντες πολίτες, προβληματικές εμφανίζονται και οι σχετικές διατάξεις του νόμου ως προς τη διαδικασία διεκδίκησης αυτής της αποζημίωσης. Όπως είναι γνωστό και έχει άλλωστε επισημανθεί από έγκριτους δικαστικούς (βλ. π.χ. Γιώργου Ρήγου, Αποζημίωση εκείνων που άδικα κρατήθηκαν προσωρινά - Μερικές σκέψεις, ΑρχΝομ, 45: 1994, σελ. 2 του ιδίου, Ελευθερία και γλώσσα, Απόπειρες νομικού προβληματισμού, Αθήνα: Γκοβόστης 1994, 72-79: 74), «μηχανικά τα δικαστήρια μας, μετά την αναγγελία της αθωωτικής απόφασης, πανομοιότυπα σχεδόν αποφαίνονται ότι “δεν συντρέχει λόγος αποζημίωσεως του κατηγορουμένου” που, σε κάποια φάση της προδικασίας, και όχι σπάνια μέχρι την εισαγωγή του σε δίκη, κρατήθηκε, δηλαδή –ας μη μας φοβίζει η λέξη– προφυλακίστηκε». Τα ίδια, βέβαια, συμβαίνουν και με τις υπόλοιπες δύο περιπτώσεις που κατ' αρχήν θεμελιώνουν δικαίωμα αποζημίωσης του καταδικασθέντος. Και εδώ η απόφανση περί αποκλεισμού της αποζημίωσης γίνεται συνήθως απευθείας από το δικαστήριο που απαγγέλλει την αθωωτική απόφαση, χωρίς καν να προηγηθεί αίτημα του ενδιαφερομένου και χωρίς να υπάρχει κάποια στοιχειώδης αιτιολογία γι' αυτόν των αποκλεισμό, κατά παράβαση (στην τελευταία περίπτωση) των άρθρων 93 Συντ. και 139 ΚΠΔ. Η τακτική αυτή των δικαστηρίων μας ίσως εξηγεί και την επιφυλακτικότητα που δείχνουν οι δικαιούχοι της αποζημίωσης να ενεργοποιούν τις δυνατότητες διεκδίκησής της. Εξάλλου και ορισμένες άλλες διατάξεις που προβλέπει ο νόμος είτε για επιδίκαση απαιτήσεων κατηγορουμένου που αθωώθηκε κατά του μηνυτή του (ά. 71 ΚΠΔ), είτε και για επιδίκαση δικαστικών εξόδων σε βάρος εκείνου που έκανε ψευδή μήνυση ή έγκληση (ά. 585 ΚΠΔ), σπανιότατα εφαρμόζονται στην πράξη. Είναι ακόμη χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίο ο νομοθέτης αντιλαμβάνεται τη σημασία αυτού του δικαιώματος για αποζημίωση, ότι κατ' α. 536 παρ. 2 ΚΠΔ « η απόφαση για την υποχρέωση αποζημίωσης δεν προσβάλλεται αυτοτελώς με ένδικο μέσο». Είναι δηλ. η απόφαση αυτή ανέκκλητη, εκτός βέβαια εάν εξαφανισθεί μαζί με την κύρια απόφαση λόγω ενδίκου μέσου ή επαναλήψεως της διαδικασίας. Το γεγονός ότι η απόφαση είναι ήδη πρωτοδίκως ανέκκλητη, εφόσον μάλιστα συσχετισθεί και με τον όλως παρεμπίπτοντα τρόπο λήψης αυτής της απόφασης, δεν φαίνεται να εναρμονίζεται με τη συνταγματική αρχή της έννομης προστασίας (ά. 20 Συντ.), αφού δεν παρέχεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να ακουσθεί πριν από την απόφαση (πρβλ. με το ίδιο πνεύμα και Γ.Ι. Κασιμάτη, Παρατηρήσεις και Προτάσεις δια το νέον Σύνταγμα, ΤοΣ 1: 1975, 240-266: 254 –βλ. όμως, με διαφοροποιήσεις για ανάλογο θέμα, και την ΣυμβΑΠ 1093/1984, Ποινχρ ΛΕ'

1985, 225). Επιπλέον, εάν ο ενδιαφερόμενος δεν σκεφθεί να υποβάλει το σχετικό αίτημα για αποζημίωση κατά την ώρα απαγγελίας της αθώωτικής απόφασης και το δικαστήριο δεν αποφανθεί αυτεπαγγέλτως, η προθεσμία που παρέχεται από τον νόμο να ασκήσει το δικαίωμά του αυτό είναι μόλις 48 ώρες από την απαγγελία της απόφασης ή, εάν η απόφαση εκδόθηκε ερήμην του, οκτώ ημέρες από την κοινοποίησή της (ά. 537 παρ. 2 εδ. α' ΚΠΔ). Εάν, τώρα, το ποινικό δικαστήριο αναγνωρίσει –κατ' εξαίρεση– στον αθωούμενο το δικαίωμα της αποζημίωσης, θα πρέπει αυτός να ξεκινήσει νέους μακροχρόνιους δικαστικούς αγώνες, στα πολιτικά δικαστήρια αυτή τη φορά, ώστε να προσδιορισθεί από αυτά το ακριβές ύψος της επανόρθωσης, που μπορεί πάντως να καλύπτει τόσο την υλική ζημία (θετική και αποθετική), όσο και την ηθική βλάβη, αρκεί, βέβαια, η ενλόγω ζημία ή βλάβη να είναι απότοκος της εκτέλεσης της ποινής ή της (προσωρινής) κράτησης του ζημιουμένου (ά. 539, 540 ΚΠΔ).

9. Εφόσον, τελικά, το Δημόσιο κληθεί να πληρώσει την αποζημίωση στον αθωωθέντα πολίτη, θα υποκατασταθεί αυτοδικαίως στα δικαιώματα του εν λόγω πολίτη, ως ειδικός διάδοχος, κατά παντός υπαιτίου. Ειδικότερα το Δημόσιο μπορεί να στραφεί κατά του μηνυτή ή εγκαλέσαντος, κατά δημοσίου υπαλλήλου υπό τις προϋποθέσεις του ά. 85 παρ. 1 ΥπαλλΚ (π.δ. 611/1977), αλλά και κατά δικαστικού λειτουργού, με τη διαδικασία της αγωγής κακοδικίας (ά. 99 Συντ. και ν. 693/1977). Μοναδική δυνατότητα, κατά το ισχύον δίκαιο, να αποφευχθεί αυτή η δυσάρεστη προοπτική κατά δικαστικών λειτουργών, που ασφαλώς κλονίζει την ευχέρειά τους να αποφασίζουν με πλήρη ανεξαρτησία, «ακολουθώντας τη φωνή της συνείδησής τους» (πρβλ. ά. 177 ΚΠΔ), είναι να προστεθεί στην ιδιαίτερη απόφαση, με την οποία αναγνωρίζεται το δικαίωμα αποζημίωσης στον αθωωθέντα, η τυπική φράση ότι «η καταδίκη ή η προσωρινή κράτηση δεν οφείλεται σε παράνομη ενέργεια των δικαστικών λειτουργών που την επέβαλαν» (πρβλ. Αγγ. Ν. Μπουρόπουλου, ΕρμΚΠΔ, τ. Β', Αθήναι: Ν. Παν. Σάκκουλας, 1957, σελ. 344). Και τούτο διότι το παράνομο της δικαστικής ενέργειας αποτελεί, ως γνωστόν, προϋπόθεση παραδεκτού της αγωγής κακοδικίας, με την οποία και μόνο το Δημόσιο θα μπορούσε να στραφεί κατά των ενλόγω δικαστικών λειτουργών (ά. 536 παρ. 1, 541 ΚΠΔ – πρβλ. και Γ. Ι. Κασιμάτη, Περί του ισχύοντος εν Ελλάδι συστήματος αστικής ευθύνης εκ κακοδικίας, Ξένιον προς τον Παν. Ζέπον, τ. III, Αθήναι/Freiburg /Köln : X.Κατσίκαλης, 1973, 93 - 142: 124 επ.).

10. Αναφέρθηκε ήδη πιο πάνω, ότι οι διατάξεις που ισχύουν σήμερα στη Χώρα μας για την αποζημίωση αθωωθέντων πολιτών στηρίζονται στα απαρχαιωμένα γερμανικά πρότυπα του 1898 και του 1904 και ότι, κατά συνέπεια, πόρρω απέχουν οι διατάξεις αυτές από τα δικαιοκρατικά και προστατευτικά του πολίτη πρότυπα της σύγχρονης μεταπολεμικής εποχής. Η διαπίστωση αυ-

τή ενισχύεται, πιστεύω, και από σειρά όλη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος και Διεθνών Συμβάσεων με ισχύ νόμου και στην Ελλάδα, που αναδεικνύουν το δικαίωμα αποζημίωσης μετέπειτα αθωωθέντων σε σημαντικό ατομικό δικαίωμα. Έτσι, εν πρώτοις το ίδιο το Σύνταγμα της Χώρας, στο ά. 7 παρ. 4, προβλέπει ότι «νόμος ορίζει με ποιους όρους το Κράτος παρέχει, ύστερα από δικαστική απόφαση, αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλο τρόπο στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία» (λακωνικότερη είναι η αντίστοιχη διάταξη του ά. 24 παρ. 4 του Ιταλικού Συντάγματος, στην οποία βασίζονται και οι σχετικές διατάξεις των άρθρων 314 επ. και 643 επ. του ιταλ.ΚΠΔ). Η ισχύουσα ελληνική διάταξη εμπεριέχει μάλιστα σε σχέση με την προϊσχύσασα του ά. 5 παρ. 4 Συντ. 1952 δύο καινοτομίες, που προβλέφθηκαν ήδη στο Σχέδιο Συντάγματος της Ολομέλειας της Επιτροπής Συντάγματος: 'Οτι η αποζημίωση παρέχεται με δικαστική απόφαση και ότι δικαίωμα σ' αυτήν την αποζημίωση έχουν και όσοι γενικά στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία (π.χ. λόγω εκτοπίσεων κατ' ά. 5 παρ. 4 Συντ.). Διακρίνεται, επομένως, μία σαφής τάση του συνταγματικού νομοθέτη προς διεύρυνση του κύκλου δικαιούχων αυτής της αποζημίωσης. Η τάση αυτή, σε συνδυασμό με τη γνωστή αρχή ότι οι επιβαλλόμενοι περιορισμοί σ' ένα ατομικό δικαίωμα δεν πρέπει να θίγουν τον πυρήνα του ή την ουσία του και να οδηγούν τελικά στη μη πραγμάτωσή του (βλ. π.χ. Φ. Βεγλερή, Οι περιορισμοί των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα: Α.Ν. Σάκκουλας, 1982, σελ. 33, και ολΑΠ 764/1976, Ποιν Χρ ΚΖ' 1977, 230: οι περιορισμοί δεν πρέπει να «ανατρέπουν την βάσιν του σχετικού δικαιώματος, ουδέ [να] δυσχεραίνουν υπερμέτρως την καθ' όλου άσκησίν του», οδηγούν, πιστεύω, στο συμπέρασμα ότι η ισχύουσα νομοθεσία για αποζημίωση αθωωθέντων θα πρέπει να ερμηνεύεται κατά τρόπο ώστε να επιτρέπει την ουσιώδη απόλαυση αυτού του δικαιώματος.

11. Άλλη σημαντική διάταξη για το ίδιο θέμα περιλαμβάνεται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), που επανακυρώθηκε από τη Χώρα μας μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας (ν.δ. 53/1974). Στο ά. 5 αυτής της Σύμβασης διακηρύσσεται ότι κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια, απαριθμούνται οι περιπτώσεις νόμιμης στέρησης της ελευθερίας (π.χ. κατόπιν καταδίκης), προσδιορίζονται οι νόμιμες διαδικασίες για τη σύλληψη ή κράτηση ενός προσώπου (π.χ. πληροφόρηση για τους λόγους της σύλληψης) και, τέλος, αναγνωρίζεται ότι «παν πρόσωπον θύμα συλλήψεως ή κρατήσεως υπό συνθήκας αντιθέτους προς τας ανωτέρω διατάξεις, έχει δικαίωμα επανορθώσεως» (στο αγγλικό κείμενο γίνεται λόγος για «επιβλητό» δικαίωμα επανόρθωσης: enforceable right to compensation, με την έννοια μιας αντίστοιχης ουσιαστικής υποχρέωσης του Δημοσίου για αποκατάσταση της ζημίας –πρβλ. Γ. Ρήγο, ο.π., σελ. 4 = σελ.

78 της συλλογής μελετών του ιδίου Ελευθερία και γλώσσα, ό.π.). Χρήσιμο είναι εδώ να τονισθεί ότι το δικαίωμα αυτό για επανόρθωση κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση είναι ιδιαίτερα διευρυμένο και βεβαίως δεν αφορά μόνο περιπτώσεις «αδίκωσης» καταδικασθέντων ή προσωρινά κρατηθέντων, κατά την έννοια της Ελληνικής νομοθεσίας. Στην πράξη η αναγνώριση αυτού του δικαιώματος για επανόρθωση (right to compensation, droit à réparation, Recht auf Entschädigung) δεν ζητείται συχνά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τούτο διότι σε πολλές χώρες, όπως π.χ. στη Γερμανία, η εφαρμογή του ά. 5 παρ. 5 γίνεται απευθείας από τα εθνικά δικαστήρια, χωρίς μάλιστα ν' απαιτείται απόδειξη κάποιου πταίσματος των κρατικών οργάνων (αρκεί μόνο η έστω και έμμεση διαπίστωση ότι υπήρξε παραβίαση του ά. 5 παρ. 1-4 ΕΣΔΑ, ή των αντίστοιχων διατάξεων του εσωτερικού δικαίου της χώρας, η απόδειξη ζημιάς υλικής ή/και ηθικής, που δρίσκεται σε αιτιώδη συνάφεια με την παραβίαση, και η εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων). Εάν υπάρχει πταίσμα του οργάνου, εφαρμόζονται στη Γερμανία οι οικείες διατάξεις του Αστικού Δικαίου (παρ. 839 γερμ. AK), ενώ εάν η ζημία προήλθε από σύννομη κράτηση μετέπειτα αθωωθέντος, εφαρμόζεται ο ad hoc νόμος της 8.3.1971) (πρβλ. J.A.Frowein/W.Peukert, Europäische Menschenrechtskonvention-Kommentar, Kehl κ.λπ.: N.P. Engel, 1996, αρ. 156 επ., σελ. 145 επ., σημ. 372, και Cl. Roxin, Strafprozeßrecht, Rechtsfälle in Frage und Antwort, München: C.H. Beck, 1988¹², παρ. 112, σελ. 76). Πάντως σε αρκετές περιπτώσεις έχει αναγνωρισθεί δικαίωμα επανόρθωσης (ενίστε και σε συνδυασμό με το ά. 50 ΕΣΔΑ), π.χ. διότι η κράτηση ενός προσώπου υπερέβη τα όρια ενός ευλόγου χρόνου (π.χ. απόφ. Letellier vs. France της 26.6.1991, απόφ. Kemmache vs. France της 27.11.1991) ή διότι δεν οδηγήθηκε ο συλληφθείς «συντόμως» ενώπιον δικαστικής αρχής κατ' ά. 5 παρ. 3 ΕΣΔΑ (απόφ. Brogan vs. United Kingdom της 29.11.1988) (βλ. L.-E. Pettiti/Emm. Decaux/P.-H. Imbert, La Convention Européenne des Droits de l' Homme, Commentaire, Paris: Economica, 1995, 236 επ.).

12. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εμφανίζει, όμως, στο πλαίσιο αυτών των αναπτύξεων, και η πρόσφατη απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου από 29.5.1997 στην υπόθεση *Τσιρλή και Κουλούμπα κατά Ελλάδος*. Με την απόφαση αυτή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καταδίκασε τη Χώρα μας σε παροχή αποζημίωσης προς τους δύο προσφεύγοντες πολίτες της, θρησκευτικούς λειτουργούς των Μαρτύρων του Ιεχωβά, που είχαν κρατηθεί σε στρατιωτικές φυλακές επί 15μηνο περίπου. Ειδικότερα, με την αθωωτική γι' αυτούς απόφαση (η κατηγορία ήταν για ανυπακοή κατ' ά. 70 του προϊσχύσαντος ΣτρΠΚ), το Δευτεροβάθμιο (Αναθεωρητικό) Στρατιωτικό Δικαστήριο αποφάνθηκε ταυτόχρονα ότι «Το Δημόσιο δεν υποχρεούται να αποζημιώσει

τους κατηγορούμένους για την κράτησή τους κατά την περίοδο 6.3.1990 - 30.5.1991, διότι η κράτηση αυτή οφειλόταν σε δική τους βαριά αμέλεια». Εν προκειμένω το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θεώρησε ότι με την απόφαση αυτή η σχετική διάταξη (ά. 5 παρ. 5) της Σύμβασης παραβιάσθηκε, διότι οι προσφεύγοντες δεν είχαν κάποια «επιβλητή» (enforceable) αξίωση για επανόρθωση ενώπιον των αρχών της Χώρας τους, αφού, κατά την έννοια της απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, η αξίωσή τους αυτή αποκλείσθηκε εξαρχής με ανέκκλητη ετυμηγορία.

13. Τέλος, δικαίωμα για επανόρθωση προβλέπει και το Διεθνές Σύμφωνο του ΟΗΕ για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, που πρόσφατα (τον Φεβρουάριο 1997) έγινε νόμος και στη Χώρα μας (ν. 2462/1997). Ειδικότερα, στο ά. 9 παρ. 5 του ενλόγω Συμφώνου ορίζεται ότι «κάθε πρόσωπο, θύμα παράνομης σύλληψης ή κράτησης, έχει δικαίωμα αποζημίωσης» (νοείται εδώ η προσωρινή κράτηση). Περαιτέρω, δε, στο ά. 14 παρ. 6 προβλέπεται και πάλι δικαίωμα αποζημίωσης, αλλά για καταδικασθέντες και μετέπειτα αθωωθέντες που, σύμφωνα με νεότερα στοιχεία ή γεγονότα, προκύπτει ότι υπήρξαν θύματα δικαστικής πλάνης, εκτός εάν αποδειχθεί ότι ευθύνονται και οι ίδιοι «για τη μη έγκαιρη αποκάλυψη του αγνώστου στοιχείου» (ανάλογη είναι και η διατύπωση στο ά. 3 του Εβδόμου Πρωτοκόλλου στην ΕΣΔΑ, που κυρώθηκε με τον ν. 1705/1987). Βέβαια, οι διατάξεις του Συμφώνου του ΟΗΕ είναι ως προς τους καταδικασθέντες κάπως στενότερες εκείνων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης, διότι προϋποθέτουν έλλειψη συνυπαιτιότητας του καταδικασθέντος, του οποίου μάλιστα η αθωότητα πρέπει να αποδειχθεί με επανάληψη της διαδικασίας. Ωστόσο και οι διατάξεις αυτές, όπως και οι προηγούμενες, αναγορεύουν το δικαίωμα για επανόρθωση σε βασικό Δικαίωμα του Ανθρώπου, για την υλοποίηση του οποίου η Πολιτεία θα πρέπει να λαμβάνει κάθε πρόσφορο μέτρο.

14. Οι εξελίξεις αυτές επιδρούν καίρια και στο δικαιικό μας σύστημα, αφού οι σχετικές Διεθνείς Συμβάσεις που αναφέραμε αποτελούν για την Ελλάδα ισχύον εσωτερικό δίκαιο με αυξημένη, μάλιστα, τυπική ισχύ (ά. 28 παρ. 1 Συντ.). Υπό τα δεδομένα αυτά άγεται κανείς αβίαστα στο συμπέρασμα ότι τόσο το Σύνταγμα, με τη διευρυμένη διατύπωση του 1975, όπου κατοχυρώνεται δικαίωμα αποζημίωσης και υπέρ όσων γενικά έχουν στερηθεί άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία, όσο και οι Διεθνείς Συμβάσεις που έχει περιλάβει στο δικαιικό της σύστημα η Χώρα μας και με τις οποίες διευρύνεται ακόμη περισσότερο το ενλόγω δικαίωμα, δημιουργούν για τον εφαρμοστή του δικαίου αλλά και τον Έλληνα νομοθέτη νέο πλαίσιο ενεργειών, που συνοψίζεται σήμερα ως εξής:

15. Σε επίπεδο εφαρμοστή του δικαίου (*de lege lata*) επιβάλλεται η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων με γνώμονα την α-

ναγνώριση και επιδίκαση αποζημίωσης στους δικαιούχους της. Ενδείκνυται έτσι η διασταλτική ερμηνεία του νόμου ως προς τις θετικές προϋποθέσεις (π.χ. να χορηγείται αποζημίωση και σε όσους αθωάνονται λόγω αμφιβολιών, εκτός εάν οι αμφιβολίες αυτές οδήγησαν τους δικαστές να αποφασίσουν την αθώωση κατά πλειονοψηφία –πρβλ. ΠεντΕφΠειρ 49/1997, NoB 45: 1997, 1048). Και αντιστρόφως, ενδείκνυται η συσταλτική ερμηνεία ως προς τις αρνητικές προϋποθέσεις [π.χ. να μη εφαρμόζονται οι δυνητικές περιπτώσεις του ά. 535 παρ. 2 ΚΠΔ, οι «βάσιμες» ενδείξεις του ά. 533 παρ. 1, 2 ΚΠΔ, που είναι έννοια «κοριακή και ακατάγραφη στους τεχνικούς όρους Ποινικού Δικαίου» (έτσι Τ. Παππάς, ΑρχΝομ 44: 1993, 306), να ερμηνεύονται κατά την έννοια των «αποχρωσών»/σοβαρών ενδείξεων του ά. 310 παρ. 1 εδ. α' και 282 παρ. 1 ΚΠΔ ή των «επαρκών» ενδείξεων κατ' ά. 313 ΚΠΔ, η δε βαριά αμέλεια του ά. 535 παρ. 1 ΚΠΔ να μη συσχετίζεται σε καμία περίπτωση με απλές παραλείψεις του φερόμενου ως δράστη).

16. Τέλος, σε νομοθετικό επίπεδο (*de lege ferenda*) μπορεί να λεχθεί ότι το Σχέδιο ΚΠΔ της Επιτροπής Μανωλεδάκη βρίσκεται στην ορθή κατεύθυνση (κυρίως καταργούνται οι προϋποθέσεις για «βάσιμες» ενδείξεις και για «πολύ ανέντιμη ή ανήθικη» πράξη κ.λ.π. και αυξάνεται η προθεσμία για μεταγενέστερη υποβολή της αίτησης αποζημίωσης από 48 ώρες σε 10 ημέρες) (βλ. ά. 479-489 του Σχεδίου και Αιτιολογική Έκθεση σελ. 25 στην έκδοση Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1996). Ωστόσο επιβάλλονται οι εξής θελτιώσεις, σύμφωνα και με τα όσα επισημάνθηκαν ανωτέρω:

(α) Να αποδεσμευθούν τελείως οι δικαστικοί λειτουργοί από ευθύνες τους για καταδικαστικές αποφάσεις ή για (προσωρινές) κρατήσεις. Πράγματι, η ευθύνη αυτή δεν δικαιολογείται από τα πράγματα, αφού η αξιολόγηση μιας υπόθεσης, έστω και αν φανεί εκ των υστέρων ως εσφαλμένη, γίνεται κατ' ανάγκη με το διαθέσιμο αποδεικτικό υλικό και είναι, άρα, εκ των πραγμάτων σύννομη. Επίσης η τέτοια ευθύνη δεν συμβάλλει στην έκδοση ορθών αποφάσεων, αφού η επίσεισή της ενδέχεται, αντιθέτως, να δημιουργήσει περισπασμούς στην απρόσκοπτη άσκηση των δικαστικών καθηκόντων. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε ήδη, ρητά παρέχεται από τον νομοθέτη η δυνατότητα, κατ' ά. 536 και 541 ΚΠΔ, ν' αποκλεισθεί κάθε ευθύνη δικαστικού λειτουργού εάν απλώς μνημονευθεί τυπικά στην αθωατική απόφαση ότι η προηγούμενη καταδίκη ή προσωρινή κράτηση δεν οφείλεται σε παράνομη ενέργεια των δικαστικών λειτουργών που την επέβαλαν. Χρειάζεται όμως, άραγε, η τυπική απόφαση ως σύννομη; Και μήπως δεν υπάρχει ένα οιονεί τεκμήριο των δικαστικών λειτουργών ότι ενεργούν σύμφωνα με το νόμο; Ίσως, λοιπόν, η ρητή διάταξη στο νόμο, ότι το Δημόσιο δεν μπορεί να στρέφεται κατά δικαστικών λειτουργών για τις αποφάσεις που αυτοί έλαβαν στο πλαίσιο των νομίμων κα-

θηκόντων τους, να επέλυε αυτό το κρίσιμο πρόβλημα μια και καλή (προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται ο Θ. Δαλακούρας, δ.π., σελ. 96, και ήδη από το 1975 ο Xρ. Δέδες στη μελέτη του «Αι ποινικαί διατάξεις του Συντάγματος», ΤοΣ, 1: 1975, 472-482: 477).

(6) Νά λεχθεί με σαφήνεια από τον νομοθέτη ότι υπάρχει δικαίωμα αποζημίωσης όχι μόνον επί επαναλήψεως διαδικασίας (πρβλ. τη διατύπωση του á. 533 παρ. 1 εδ. α', που για να κατανοηθεί ορθά θα πρέπει να συνδυασθεί με το á. 533 παρ. 2 εδ. β'), αλλά σε κάθε περίπτωση μετέπειτα αθώωσης ενός κρατηθέντος ή προσωρινά κρατηθέντος. Επίσης, το δικαστήριο να αποφαίνεται μόνο κατόπιν αιτήματος του αθωουμένου και όχι αυτεπαγγέλτως, η δε τυχόν απορριπτική του απόφαση να είναι πλήρως αιτιολογημένη κατ' á. 139 Κ.Π.Δ. Εφόσον αναγνωρισθεί δικαίωμα για αποζημίωση, να επιδικάζεται απενθείας κατ' αποκοπή ημερήσια αποζημίωση για τεκμαιρομένη ζημία και για ηθική βλάβη επί τη βάσει του αριθμού των ημερών κράτησης κατ' á. 540 παρ. 1 εδ. β' ΚΠΔ (και ανεξάρτητα από την τυχόν ύπαρξη πταίσματος του κρατηθέντος ή κάποιου κρατικού οργάνου), η δε διεκδίκηση περαιτέρω αποζημίωσης για υλικές ζημίες (θετικές και αποθετικές) να γίνεται στα πολιτικά δικαστήρια κατά την ταχεία διαδικασία των εργατικών διαφορών (ά. 663 επ. ΚΠολΔ), αλλά με εξέταση, ως προς το ύψος της αποζημίωσης, όλων των παραμέτρων της υπόθεσης (π.χ. συντρέχον πταίσμα του αθωωθέντος κατ' á. 300 ΑΚ). Μόνη περίπτωση συντρέχοντος πταίσματος του κρατηθέντος που θα μπορεί να οδηγεί σε μη αναγνώριση του δικαιώματος αποζημίωσης ήδη στο επίπεδο του ποινικού δικαστηρίου αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, η «παραιτότητα» από δόλο (και όχι από βαριά αμέλεια, της οποίας το περιεχόμενο είναι άλλωστε ιδιαίτερα ρευστό και δικαστικά δυσδιάγνωστο). Επίσης, στο ίδιο επίπεδο του ποινικού δικαστηρίου θα φαινόταν δικαιολογημένη η μη αναγνώριση του δικαιώματος αποζημίωσης εάν η αθωωτική απόφαση ληφθεί κατά πλειονψηφία. Τέλος, θα πρέπει να μπορεί να ασκείται ένδικο μέσο (έφεση και αναίρεση) κατά της απορριπτικής απόφασης όχι μόνο μαζί με την κύρια έφεση ή αναίρεση, αλλά και αυτοτελώς σε κάθε περίπτωση.

17. Είναι γεγονός, ότι ο θεσμός της αποζημίωσης αθωωθέντων αντιμετωπίζεται ακόμη και σήμερα από πολλές ξένες νομοθεσίες με περιοριστική διάθεση, κυρίως για λόγους δημοσιονομικού συμφέροντος ή και εξαιτίας της απροθυμίας του Κράτους να αναγνωρίζει τις ευθύνες του. Έτσι στη Γαλλία το σχετικό όργανο που επιλαμβάνεται των σχετικών θεμάτων αποτελείται από μέλη του Ανώτατου Δικαστηρίου και εκδικάζει τις σχετικές αιτήσεις σε πρώτο και τελευταίο βαθμό (ά. 149 επ. και 626 γαλλΚΠΔ). Επίσης και στη Γερμανία ο σχετικός νόμος της 8.3.1971 (StrEG) έχει βέβαια ευρύ πεδίο εφαρμογής: η αποζημίωση αφορά υλικές ζημίες και ηθική βλάβη (20 μάρκα ημερησίως) από σύννομη κράτηση προσώπου μετέπειτα αθωωθέντος ή για το οποίο

διακόπηκε η ποινική διαδικασία, καλύπτει, δε, όλες τις ποινικές συνέπειες μιας καταδίκης και τα σχετικά με την ποινική δίωξη εξασφαλιστικά μέτρα, όπως αφαιρέση της άδειας οδήγησης. Όμως σε πολλές περιπτώσεις οι διατάξεις του ερμηνεύονται από τη νομολογία περιοριστικά ή χωρίς ομοιομορφία (βλ. τη σχετική ερμηνεία του νόμου εις: *Th. Kleinknecht/K. Meyer/L. Meyer - Goßner, Strafprozeßordnung*, München : C. H. Beck, 1995⁴², σελ. 1554 επ.: Gesetz über die Entschädigung für Strafverfolgungsmaßnahmen -Μία ενδιαφέρουσα επισκόπηση των αντίστοιχων ρυθμίσεων του νόμου σε δώδεκα δυτικοευρωπαϊκές χώρες βλ. στο έργο *Chr. Van den Wyngaert et al.* (eds.), *Criminal procedure systems in the European Community*, London/Brussels/Dublin/Edinburgh: Butterworths, 1993, passim και ιδίως στις παραπομπές του ευρετηρίου ύλης για τον όρο «compensation»). Πάντως, στις χώρες αυτές παρά τις όποιες ατέλειες του, ο θεσμός λειτουργεί και υπάρχουν κάθε χρόνο πολίτες που εισπράττουν αποζημίωση λόγω της προσωρινής κράτησης ή της καταδίκης που υπέστησαν, αν και αθώοι. Έτσι στη Γαλλία, κατά την περίοδο των ετών 1971-1984, 105 αιτήσεις προσωρινά κρατηθέντων και έπειτα αθωωθέντων έγιναν δεκτές (βλ. G. Azibert, *La commission nationale d'indemnisation en matière de détention provisoire*, στην: *Revue de Science criminelle*, 1985, 517-531: 531). Αντίθετα στην Ελλάδα καθ' όλη τη διάρκεια ισχύος της σχετικής νομοθεσίας, δηλαδή σε διάστημα 67 ετών, μόλις δύο δικαστικές αποφάσεις έκαναν δεκτά αιτήματα για αποζημίωση (ΑΠ 261/1956, ΠοινΧρ ΣΤ' 1956, 506, και, ενμέρει, ΒουλΣυμβΠλημΑθ 2882/1968, ΠοινΧρ ΙΗ' 1968, 496), γεγονός που επανειλημμένα έχει προκαλέσει δυσμενή σχόλια σε δημοσιεύματα εφημερίδων (βλ. π.χ. «Τα Νέα» της 22.4.1992, σελ. 30, «Τα Νέα» της 9.2.1993, σελ. 44-45, «Το Βήμα» της 5.12.1993, σελ. A62, «Τα Νέα» της 1.4.1994, σελ. 13, «Τα Νέα» της 20.9.1996, σελ. 52, «Ελεύθερος Τύπος» της 7.5.1997, σελ. 14, «Τα Νέα» της 23.6.1997, σελ. 26-27, «Τύπος της Κυριακής» της 2.11.1997, σελ. 76 κ.λπ.). Επίσης για το ίδιο θέμα έχουν υποβληθεί και ερωτήσεις στο Ελληνικό Κοινοβούλιο (βλ. σχετ. ερώτηση του Ιωάννη Βαρβιτσιώτη προς τον Υπουργό Δικαιοσύνης *Ευάγγελο Γιαννόπουλο* στα *Πρακτικά Βουλής* της 6.5.1997, σελ. 5900-5901).

Ευχής έργο θα ήταν λοιπόν να προχωρήσει η νομολογία, έστω και με την παρούσα νομοθετική δομή, στην επιδίκαση κάποιων αποζημιώσεων κατ' α. 533 επ. ΚΠΔ, έτσι ώστε να δείξει και έμπρακτα την απαιτούμενη κοινωνική ευαισθησία σ' ένα τόσο σοβαρό θέμα, που άπτεται άμεσα των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ρυθμίζεται πλέον όχι μόνο στο Σύνταγμα αλλά και σε Διεθνείς Συμβάσεις αυξημένης τυπικής ισχύος. Ισως δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι τέτοιου είδους θέματα, όπως η επιδίκαση αποζημιώσεων σε πολίτες αθώους που υπέστησαν δικαστικές ταλαιπωρίες, αποτελούν τη λυδία λίθο, στην οποία δοκιμάζεται ο ουσιαστικός χαρακτήρας του δικαιοκρατικού μας συστήματος. Άλλωστε η επιδίκαση τέτοιων αποζημιώσεων δεν θα προκα-

λούσε ιδιαίτερη επιβάρυνση στο Δημόσιο Ταμείο, δεδομένου ότι σύμφωνα με έρευνα που διενεργήθηκε υπό την εποπτεία μου από μεταπτυχιακούς φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών (πρόκειται για τους κ.κ. Παναγιώτη Παπαϊωάννου, Κωνσταντίνο Καραγιάννη και Δημήτρη Ιωαννίδη), από τους 1110 προσωρινά κρατηθέντες στην (ανδρική) Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού το 1991, μόλις 55, δηλ. ποσοστό 5%, κρίθηκαν τελικά αθώοι, όταν εκδικάσθηκε η υπόθεσή τους (βλ. τα πρώτα συμπεράσματα αυτής της έρευνας στην εφημ. «Έθνος» της 28.1.1998, σελ. 4-5).¹

-
1. Πάντως δεν έχομε αντίστοιχα στοιχεία για τον αριθμό εκείνων που καταδικάζονται και φυλακίζονται αλλά αθωώνονται έπειτα από άσκηση ενδίκου μέσου ή του ενδίκου βοηθήματος της επανάληψης διαδικασίας. Υπάρχουν μόνον ορισμένα γενικά στοιχεία ως προς τον συνολικό αριθμό καταδικαστικών (52,6%) και αθωωτικών αποφάσεων (35,1%) ή αποφάσεων που παύουν οριστικά την ποινική δίωξη (12,3%) κατά τα έτη 1970-1975 για υποθέσεις αρμοδιότητας Τριμελούς Πλημμελειοδικείου, Τριμελούς Εφετείου, Πενταμελούς Εφετείου και Κακουργιοδικείου, που όμως δεν επιτρέπουν ασφαλή συμπεράσματα για το ειδικό ζήτημα που μας απασχολεί εδώ: *Ηλ. Δασκαλάκη/A. Ανδρίτσουν/Π. Παπαδοπούλου/Π. Παππά/I. Περαντζάκη /Δ. Τσαμπαρλή, Απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, Αθήνα: ΕΚΚΕ, 1983, σελ. 56-57.*